

РОЗДІЛ IV. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ
І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Олена Важеніна

ББК Ш 12=411.*50

УДК 811.161.2'373.7:82-17

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ НАТЯК ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНОЇ
ПРАГМАТИКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті розглянуто один із прийомів структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць – фразеологічний натяк. Проаналізовано різновиди та індивідуально-авторське використання фразеологічного натяку в гуморесках П.П. Глазового з метою створення гумористично-сатиричної прагматики тексту.

Ключові слова: фразеологізм, трансформація, фразеологізація, натяк, гумор, іронія, сатира.

У вітчизняній філологічній науці існує досить помітна традиція вивчення на матеріалі гумористично-сатиричних текстів засобів та прийомів створення комічного ефекту. Комічне вивчається як явище: а) естетики: Ю. Боров, О. Лосєв, А. Лук, Б. Мінчин, В. Пігулевський і Л. Мирська, М. Рюміна та ін.; б) художньої літератури: М. Бахтін, Ю. Безхутрий, Ю. Івакін, С. Кравченко, Р. Семків, Р. Струць, А. Щербина та ін.; в) народної культури: Л. Біла, О. Мороз, О. Назаренко, В. Пропп, С. Сотникова та ін.; г) мови: П. Бундівський, Ю. Пацаранюк, П. Плющ, С. Походня, Б. Пришва, В. Русанівський, А. Щербина, А. Попович, О. Семенюк та ін.

Лінгвістичне дослідження комічного в художній літературі здійснюється науковцями на матеріалі творів різних жанрів – сатирико-гумористичних (О. Бойко, З. Нестер, Т. Наумова, А. Попович); політичного роману (Ю. Білодід); гуморески (Б. Пришва, В. Ужченко); пародії (М. Вербицька, І. Іщенко, Б. Новіков, С. Тяпков); ліричних творів (А. Супрун, В. Ткачук, Т. Хом'як) та ін.

Українськими та російськими дослідниками здійснювався лінгвістичний аналіз мовних засобів комічного в літературних текстах різних періодів: від пам'яток давньоруської літератури (П. Коржева) до творчості письменників нового часу (О.Калита). У цьому аспекті досліджувався літературний доробок І. Котляревського (П. Плющ), Т. Шевченка (Г. Нога, Н. Ярмоленко), Г. Квітки-Основ'яненка (О. Скорик), І. Нечуя-Левицького (О. Долгушева), Остапа Вишні (Б. Пришва), Є. Гуцала та О. Чорногуза (А.Попович), Є. Дударя, Б. Жолдака, П. Загребельного, В. Нестайка та ін. (О. Семенюк), О. Чорногуза, А. Крижанівського, Є. Дударя, Ю. Андруховича (В. Русанівський), Ю. Андруховича, Ю. Винничука, В. Даниленка, А. Кокотюхи, В. Медведя, М. Рябчука та ін. (О. Калита). Вивчалася роль окремих стилістичних засобів різних мовних рівнів для створення комічного (гумористичного, сатиричного, іронічного) ефекту: словотвірних засобів (В. Виноградова), лексичних засобів (М. Виноградова, Я. Януш), наукових термінів (Н. Бочегова), антропонімів (Л. Кричун), гри слів (В. Санніков, О. Тимчук), каламбурів (В. Вакуров), фразеологізмів (Б. Пришва, О. Скорик, А. Попович), перифразів (Г. Євсєєва, І. Кобилянський, О. Копусь), повтору (Н. Молотаєва, Р. Харитонова), цитації (О. Земська, С. Походня, О. Третьякова), алюзії (С. Походня, А. Тютенко), авторського й персонажного мовлення (С. Іваненко).

Незважаючи на те, що сьогодні в українському мовознавстві є численні праці, присвячені мовним механізмам комічного в художній літературі, поза увагою дослідників залишається українська гумореска кінця ХХ початку ХХІ століття. У творах цього періоду виразно заявляє про себе комічний струмінь, найактивнішим засобом якого є фразеологія. Для осягнення особливостей вираження комічного засобами фразеології звернемося до творчої спадщини видатного поета, майстра сатири і гумору Павла Прокоповича Глазового. Мовотворча оригінальність цього письменника-гумориста, на жаль, досі не перебувала в центрі уваги дослідників-лінгвістів. До них зверталися лише принагідно, в основному критикуючи Глазового-сатирика за використання суржику, вульгаризмів та русизмів. Проте важко не помітити майстерності письменника у використанні мовних засобів для створення етнографічного колориту українського гумору. Найефективнішими виразниками сміхової модальності П. Глазового, на нашу думку, є фразеологізми. Автор створює своєрідний симбіоз загальнонародної, книжної та індивідуально-авторської фразеології і органічно вживляє ці одиниці в тексти з різними стилістичними настановами. Зокрема, з метою увиразнення мовної характеристики персонажа, евфемізації зображуваного, розгортання дії в потрібному напрямку, створення гумористичного чи сатиричного колориту оповіді. Деякі гуморески П. Глазового – це вправно сюжетно обіграні фразеологізми.

Як відомо, фразеологізмам притаманна гнучкість індивідуально-авторського використання, що спричинена сюжетними лініями. Мовотворча майстерність П. Глазового виявляється в тому, що він намагається якнайповніше використати трансформаційний потенціал фразеологізмів. У результаті фразеологічні одиниці збагачуються «обертонами смислу», тими художньо-виражальними нарошеннями, які розвиваються в системі цілого естетичного об'єкта. Реалізуючись у конфлікті зі стандартом, авторська експресема викликає ефект

«невиправданого сподівання», результатом якого постають сміх, іронія, сатира, сарказм [Ужченко, Ужченко 2007, с. 235].

У своїй статті ми зупинимося на одному із прийомів структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць – фразеологічному натяку, який найвиразніше передає гумористично-сатиричну модальність творів Павла Глазового. Вперше заговорили про натяк як особливий спосіб використання мови представники англійської школи філософії мови. З-поміж типових для натякання мовних засобів найбільший натяковий потенціал мають фразеологічні одиниці.

У сфері фразеології фразеологічний натяк як прийом структурно-семантичної трансформації явище малодосліджене. Його розробкою займалися такі дослідники, як Н.М. Шанський, Л.І. Ройзензон, А.І. Корнев, Б.А. Ларін, В.М. Мокієнко, Н.А. Ковальова. В українському мовознавстві до нього зверталися І.С. Гнатюк, Т.В. Цимбалюк, Н.І. Кочукова, А.Ю. Пономаренко.

Термін фразеологічний натяк запропонував Л.І. Ройзензон [Білононенко, Гнатюк 1989]. У лінгвістичних дослідженнях він вживається ще непослідовно. Н.А. Ковальова у монографії “Авторське фразеотворення і комунікативна стратегія у листах А.П. Чехова” користується терміном фразеологічний уламок, В.М. Мокієнко вживає описову назву цього явища – вичленювання ключового компонента фразеологічної одиниці, дослідники Т.В. Цимбалюк та Л.Ф. Щербачук використовують термін фразеологічна алюзія. У своєму дослідженні будемо послуговуватися терміном фразеологічний натяк, бо вважаємо його найбільш точним.

Суть натяку, як прийому структурно-семантичної трансформації, полягає у вживанні компонента чи компонентів стійкого словосполучення поза ним, унаслідок чого цей компонент чи ці компоненти набувають фразеологічно зумовленого значення [Кочукова 2004]. У контексті вони передають тільки ідею стійкого сполучення слів, його внутрішню форму, незважаючи на значне порушення його граматичного складу. На думку М.М. Шанського, фразеологічного звороту як цілісної мовної одиниці тут, власне, вже немає, проте для правильного розуміння контексту й сприйняття його естетичних якостей потрібно знати і мати на увазі фразеологізм як такий, тобто в тому вигляді, у якому він вживається в мовній системі. При використанні цього способу оказіональних перетворень ФО, як показує проаналізований матеріал, спостерігається найбільше відхилення від традиційно вживаного фразеологізму. Контекст допомагає ідентифікувати оказіональну ФО з її повною формою, оскільки перефразування фразеологізму використовується саме в тому контексті, у тій ситуації, у якій міг бути вжитим цей фразеологізм.

І.С. Гнатюк виділяє три різновиди фразеологічного натяку: 1) використання слів, співзвучних з компонентами фразеологізму; 2) використання однорідних з компонентами фразеологічного виразу лексем; 3) використання конструкцій, логічна структура яких нагадує той чи інший фразеологізм. Аналізуючи авторське фразеотворення у листах А.П. Чехова, Н.А. Ковальова виділяє такі структурні різновиди фразеологічного натяку (за її термінологією – фразеологічних уламків): 1) одним компонентом ФО; 2) підрядним поєднанням слів, які були компонентами цілісної ФО; 3) сурядним поєднанням слів, які були компонентами цілісної ФО.

Павло Глазовий досить часто звертається до фразеологічного натяку з метою створення гумористично-сатиричної прагматики своїх творів. Через те, що при трансформації важливо лише просигналізувати про відому ФО, автор вдається до різних асоціативних “вольностей”, а структурно-семантичні схеми загальновідомого фразеологізму відіграють роль спрямовуючих орієнтирів. Аналіз фактичного матеріалу, вибраного зі збірок “Сміхологія” і “Архетипи”, дає підстави стверджувати, що повністю користуватися уже запропонованими класифікаціями різновидів фразеологічного натяку не видається можливим, оскільки попередні науковці здійснювали дослідження фразеологічного натяку на прикладі текстів прозових жанрів. у творах поетичного жанру, зокрема гуморесках, це явище проявляється дещо по-іншому, що зумовлено поєднанням ритмічної організації тексту з тим сміховим ефектом, який при цьому закладається автором. Неоднаково проявляються натякові зміни і у різних за структурою фразеологічних одиницях. Найбільший натяковий потенціал мають ФО предикативної структури і стійкі утворення комунікативного характеру (прислів'я і приказки). На думку І.Я. Глуховцевої, це зумовлено двома причинами. По-перше, лексичні одиниці, що наповнюють зміст таких одиниць, у більшості випадків вільно функціонують у мові, можуть входити до складу синтаксичних словосполучень, у багатьох випадках уживатися уживатися в прямому і переносному значеннях. Це дозволяє мовцеві замінювати одні одиниці іншими, що призводить до повної чи часткової зміни структури чи змісту сталих виразів. По-друге, надзвичайна місткість і внутрішня складність цих одиниць дозволяють розглядати їх як філософські константи, поради, короткі рекомендації, загальновідомі істини, закономірності, які знає кожен пересічний мовець як представник цієї мовної спільноти [Глуховцева 2008]. Оскільки це віддзеркалення минулого способу життя, історії, культури, то нинішня демократизація суспільного життя зумовлює переосмислення усталених істин, а це, у свою чергу, сприяє трансформації відомих афоризмів, загальноновживаних прислів'їв, приказок. Такі трансформи характеризуються певною конотацією і сприяють гумористично-сатиричній прагматичній художнього тексту.

Дослідники одноставні в думці, що трансформації найчастіше зазнають найбільш уживані стійкі сталі вирази.

Узагальнивши дослідження своїх попередників та здійснивши упорядкування і систематизацію зібраного фактичного матеріалу, ми виділили такі функціональні різновиди фразеологічного натяку:

1. Натякові зміни фразем:
 - 1.1. Використання лексеми (лексем) традиційної фраземи;
 - 1.2. Використання лексем тематично споріднених з компонентами традиційної фраземи.
2. Натякові зміни фразеологічних виразів:
 - 2.1. Використання структурної моделі традиційного фразеологічного виразу.
 - 2.2. Використання стрижневих компонентів традиційного фразеологічного виразу.
 - 2.3. Використання структурної моделі і стрижневих компонентів традиційного фразеологічного виразу.
 - 2.4. Використання початку або кінцівки традиційного фразеологічного виразу.
 - 2.5. Використання образу традиційного фразеологічного виразу.
 - 2.6. Довільне використання компонентів традиційного фразеологічного виразу.

виразу.

Розглянемо кожен із цих різновидів окремо.

1. Натякові зміни фразем.

1.1. Вживання лексеми (лексем) традиційної фраземи.

Наші матеріали підтверджують спостереження І.С. Гнатюк, що особливістю вживання такої лексеми у певному контексті є те, що вона реалізує не своє пряме номінативне значення, а значення, яке витікає із значення фразеологізму, на який автор робить натяк [Білоноженко, Гнатюк 1989].

Звернемося до прикладів: *“Дружина в Мартина була, як калина. – Знайомтесь, – казав він, – моя половина.”* (“Мартин-сім’янин” // “Сміхологія”), пор.: прекрасна половина; *“Ворон мовив: – Соловейко здорово співає. Чом же в нього ні медалі, ні значка немає А ворона дзьобом крутить: – Як тобі сказати? Язикок у нього куций Не вміє лизати.”* (“Солов’їний язичок” // “Сміхологія”), пор.: лизати п’яти (ноги, чоботи, халяви); *“І між слугами людськими Не одна є птиця. До якої неможливо на прийом пробитися.”* (“Непрístupність” // “Сміхологія”), пор.: важна птиця; *“Оврам натуру має хитрого раба: Зна, кому лизнути треба, де зігнуть горба. А в сусіда-інваліда рана в голові, І дітей він має трійко, а кімнати – дві, Бо вклоняться не вміє інвалід Микита: В нього шия поранена й спина перебита.”* (“Оврам та Микита” // “Сміхологія”), пор.: лизати п’яти (ноги, чоботи, халяви), гнути шию (спину, хребет); *“А колись були дівчата дуже соромливі. Скажеш слово: червоніли, як той мак на ниві. – Тут онука аж руками вдарила об поли: – Я, дідусю, уявляю, що ви їм молю! ”* (“От колись були дівчата!” // “Сміхологія”), пор.: молоти язиком; *“Мав один хазяїн статую божка, Але з неї користь, знаєте, яка? Скільки на ту статую не молився він, У житті злиденному не діждався змін.”* (“Прочухан” // “Сміхологія”), пор.: користі як з козла (цапа) молока; *“Прийшов студент четвертий раз складати сопромат... Студент на місці остовпів, не вірячи ушам: – Невже я витримав? Невже? – професора спитав – А той до нього нахилився і тихо прошептав: – Я ваших знань уже боюсь. Це я не витримаю. Здаюсь.”* (“Страшні знання” // “Сміхологія”) пор.: витримати іспит (екзамени); *“Потім вийшов той читача, що чита стішиата. Язик в нього, їй же право, як ота лопата. Розкаже финтифлюшки про віцю та цапа. І він ляпа що попало, і публіка ляпа.”* (“Сердитий монолог” // “Сміхологія”), пор.: ляпати язиком; *“Після свята до лікарні привезли Вавила. Весь роздутий, кривить губи, мов об’ївша мила. – Що робити? Серце нис, не дає спокою... – Лікар каже: – А ви плюньте і махніть рукою. – Зараз плюнути? Вавило подивився скося. – Ні, тоді, коли горілку піднесуть до носа.”* (“Що робити?” // “Сміхологія”), пор.: плюнути на все.

Як бачимо натякові зміни фразеологічної одиниці роблять її максимально компактною і лаконічною. Слово-прототип компонента ФО конденсує у собі зміст усієї ФО й імпліцитно його виражає, набуваючи в контексті різних конотацій – іронічних, гумористичних. Найчастіше, за нашими спостереженнями, функцію таких слів виконують дієслова та іменники.

Для створення гумористично-іронічного ефекту автор часто в межах одного контексту навмисне “зіштовхує” дві лексеми, одна з яких імпліцитно збагачена фразеологічним значенням, а інша має пряме номінативне значення. У вищенаведених прикладах це проілюстровано в останніх трьох мікротекстах зі словами **витримав, ляпа, плюньте**.

1.2. Використання лексем тематично споріднених з компонентами традиційної фраземи.

Натяк на фразеологізм здійснюється також і при використанні лексем, які тематично споріднені з компонентами традиційної фраземи, що також сигналізує на сприймання традиційної ФО. Наприклад: *“Ви знаєте, чом ми з вами Такі голодранці? Через те, що правлять нами Його вихованці. Все пішло угору-дригом І байраком-раком. Ось чому ми, браття, сіли, як то кажуть, маком...”* (“Найвищий оратор” // “Сміхологія”), пор.: світ догори ногами перевернувся (перекинувся); *“–То й нехай! – говорить Боря. – Де вони подінуться? Нині хлопці й капловухі на золото циняться.”* (“Чоловіча гордість” // “Сміхологія”), пор.: на вагу золота; *“Ти чогото, забіяко, Вічно лізеши в бійку? Видно, в черепі немає мозку й на копійку.”* (“Безбатченко” // “Сміхологія”), пор.: порожня голова; *“Так це ти себе рівняєш, значить, до Сократа? То ж мислитель був великий, створював ідеї, А у тебе у довбищі – шайби та хокеї.”* (“Історична паралель” // “Сміхологія”), пор.: у голові тільки вітер; *“Клим з Максимом на вокзалі сіли у трамвай. Клим бурчить: – Куди не ступиш, гроші викидай. Це ж за двох нам доведеться гривеник платити. Я ж не сам клепаю гроші, щоб отак смітити.”* (“Коза у мішку” // “Сміхологія”), пор.: сипати грошима; *“Ротозіям ворожебит баки забиває, Як жили та як були, що на них чекає. Раптом хлопчик прибіга: – Йду додому, тату! Влізли злодії в вікно, обікрали хату... Набалакав, намолов”*

арештантів діжку, А собі передректи не зумів крадіжку.” (“Провіщення” // “Сміхологія”), пор.: *наговорити сім мішків гречаної вовни; “В боротьбі за привілеї Лізьте хоч на стіни, Та при тім не поминайте Всує України, Бо вона – не знак на карті, А творіння Боже. Ні новою, ні старою звать її негоже.*” (“Україна – вічна!” // “Архетипи”), пор.: *не згадуї ім’я Господа в суї; “То не новаторства ознаки, Таке якраз тоді бува, Коли у голові писакі сердитий вітер завива.*” (“Золота простота” // “Сміхологія”), пор.: *вітер у голові свище.*

Як бачимо, тематична спорідненість дібраних автором слів з компонентами традиційної фразеологічної одиниці служить засобом встановлення асоціативних зв’язків між індивідуально-авторською одиницею та її узуальним прототипом. Причому проблем, пов’язаних з розпізнаванням такої одиниці, для носіїв мови не буде, натяк надзвичайно прозоро сприймається.

2. Натякові зміни фразеологічних виразів.

2.1. Використання структурної моделі традиційного фразеологічного виразу.

Певна кількість індивідуально-авторських фразеологічних новотворів П.Глазового нагадують стандарт, який у нашій свідомості асоціюється з традиційними виразами. До їх відновлення нас підштовхує знайома синтаксична конструкція і контекст. Логічна структура використовуваної конструкції дублює форму того чи іншого виразу. Звернемося до прикладів: *“Отак ведеться і в житті: Подібного по духу Ледаща знайде в темноті, Навпомацки, по нюху.*” (“Друзьки” // “Сміхологія”) пор.: *Свій своякя вгадає здалека або Лисий лисого бачить здалека; “Е, ні! Хвались не тим, що сам жуєш, А тим, що людям ти даєш.*” (“Чванство” // “Сміхологія”), пор.: *Батьком-матір’ю не хвались, а хвались честю; “Був гарний гай, прекрасний ліс, Та взяв його чорнильний біс.*” (“Чорнильний біс” // “Сміхологія”), пор.: *був та загув; “Стояв хазяїн слухав, А лебідь все співав. Його від смерті злої Талант урятував.*” (“Лебедина пісня” // “Сміхологія”), пор.: *Краса врятує світ.*

Як бачимо, структура індивідуально-авторської одиниці виступає натяком на традиційний її прототип. Навіть інверсія, яка характерна для ритмізованої мови, не є перешкодою на шляху до відновлення традиційного фразеологічного виразу.

2.2. Використання стрижневих компонентів традиційного фразеологічного виразу.

Більш чітке окреслення прототипу індивідуально-авторської одиниці простежується при використанні стрижневих компонентів традиційного фразеологічного виразу. Наприклад: *“У вас солодкі язички, та не такі у вас думки*” (“Демагогія” // “Сміхологія”), пор.: *На язичі медок, а на думці льодок; “Скільки є таких добряг, Що про ближніх дбають, А на думці, як коти, Зовсім інше мають.*” (“Маскіровка” // “Сміхологія”), пор.: *На язичі медок, а на думці льодок; “– Дорогі дівчата! Дочекайтесь і ви радісного свята. Скоро створять і про вас фільми кольорові. Ви ж достойні більше всіх шані і любові.*” (“Весела розмова” // “Сміхологія”), пор.: *Буде свято і на нашій вулиці; “А ми тобі поможемо Президентом стати. У твоїх порохівницях не відсирів порох.*” (“Козацький кандидат” // “Архетипи”), пор.: *Є ще порох у порохівницях; “Жив великий ескулап у маленькім місті, Був тямущим він, але руки мав нечисті.*” (“Ескулап” // “Сміхологія”), пор.: *нечистий на руку; “Птахолов хотів піймати Пташку у гаю, Та, лапшючи тенета, Придавив змію І, ужалений у ногу, на траву упав. Вийшло так, як з тим, що яму іншому копав.*” (“Птахолов і змія” // “Сміхологія”), пор.: *Хто іншому яму копає, той сам у неї падає.*

Як бачимо, натяковість стрижневих компонентів традиційного фразеологічного виразу більш виразно окреслює ту одиницю, яку мав на увазі письменник. Стрижневими компонентами виступають, зазвичай, іменники, бо виконують функцію організуючого центру в семантиці фразеологічного виразу і тому саме вони конденсують у собі значення всього виразу.

2.3. Використання структурної моделі і стрижневих компонентів традиційного фразеологічного виразу.

Таке оформлення фразеологічного натяку близьке до його прототипу, але це лише в плані форми. Зміст цих одиниць обростає різними конотаціями. Наприклад, **гумористичною**: *“Спитав Демид Омелька: – Що воно за біс? Тобі дітей повну хату Лелека наніс... А Омелько посміхнувся та й відповіда: – ...На лелеку, брат, надійся, а сам не площай!”* (“Омелькова приказка” // “Сміхологія”), пор.: *На Бога надійся, а сам не зівай; “Защуміла буря лютю і розбила корабель, Що ішов з добром великим із віддалених земель... лиш один стоїть як стій Та молитви шле Афіні, покровительці своїй. Кризь пекельне завивання хтось гукнув йому: – Крипись! На Афіню май надію, але й сам же ворушись!”* (“Богомолець” // “Сміхологія”), пор.: *На Бога надійся, а сам не зівай; “Сиджу я у залі та й думку гадаю: “Чому не співак я? Чому не співаю? Чому мені голосу, Боже, не дав? Я вивчив би пісню, і довго б співав. Одну і ту ж саму у кожнім концерті, Й не знав би мороки до самої смерті.”* (“Думка глядача” // “Сміхологія”), пор.: *Дивлюсь я на небо та й думку гадаю: “Чому я не сокіл? Чому не літаю? Чому мені, Боже, ти крилець не дав? Я б землю покинув і в небо злетів.”* (М.Петренко “Дивлюсь я на небо”); **іронічною**: *“З усього сказаного видно, що в нас характери м’які. Такі ми всі, тому що бідні. Тому ми й бідні, що такі”* (“Лагідна вдача” // “Архетипи”), пор.: *Чому ми бідні – бо дурні, а чому дурні – бо бідні; “Правду кажуть: не родися Шахтарем донецьким, а родися популярним Хохмачем Жванецьким...”* (“Про каску і кепку” // “Архетипи”), пор.: *Не родися красен, а родися щастен; “Як могла не знати людина нібито й не глупа, Що в начальства все прекрасне – Від носа до пупа?”* (“Крилатий анекдот” // “Сміхологія”), пор.: *У людини повинно бути все прекрасним: і обличчя, і одяг, і душа, і думки (А.П. Чехов); сатиричною*: *“В чуже життя не тич кривого носа! Не вчи курей, якщо не бачив проса”* (“Компетентність” // “Сміхологія”), пор.: *В чуже просо не пхай носа; Не вчи рибу плавати, а злодія красти; “Я вважаю це питання вельми інтересним: Кому жити нині легше – Брехунам чи чесним?”* (“Кому легше жити” // “Архетипи”), пор.: *Кому живеться весело, вольготно на*

Руси (Н. Некрасов); *“У всякого своя доля, – Сказано Тарасом. Той буде, той мурує, А третій тим часом Не береться ні за кельму, ані за сокиру, А проте поцупить, шельма, Ордер на квартиру...”* (“Ордер” // “Архетипи”), пор.: *не береться ані за холодну воду; Позбирає членські внески й тут же пропива, І дружків тепер потягся за Паньком косяк, Переважно з тих, що люблять випить на дурняк. Тільки ж масляна не вічна навіть і в котла...”* (“Керівний Панько” // “Сміхологія”), пор.: *не все (завжди) коту масниця.*

2.4. Використання початку або кінцівки традиційного фразеологічного виразу.

Характерною ознакою для гуморесок П. Глазового є ремінісцентність. Він часто вдається як до літературних, так і до паралітературних ремінісценцій. Серед літературних ремінісценцій у нього не лише ті, які постають на ґрунті національної літератури, а й міжлітературні. Улюбленим прийомом гумориста є введення в літературну ремінісценцію лексем з негативною конотацією, у результаті чого письменник досягає іронічного смислу. Автор дослівно використовує або початок, або кінцівку виразу, натякаючи на добре відомий крилатий вислів. Наприклад: *“І розносить телевізор звістку по Україні, Що баланда про шаланди Не умре, не згине. Ось де, люди, нині слава, Слава України!”* (“Клани і гетьмани” // “Архетипи”), пор.: *Наша дума, наша пісня Не вмре, не загине, Ось де, люди, наша слава, Слава України* (Т. Шевченко “До Основ’яненка”); *“Бо забули, яких батьків І чії ми діти, І не знаєм, з чого риба Почина смердіти”* (“Нові українці” // “Архетипи”), пор.: *Чия правда, чия кривда і чії ми діти...* (Т. Шевченко “До Основ’яненка”); *“Було колись в Україні: Кобзарі співали, А гетьмани вклонялися і шапки знімали... Колись кобза подобалась, А тепер – Кобзони.”* (“Про матушку й неньку” // “Архетипи”), пор.: *Було колись – в Україні Ревіли гармати; Було колись – запорожці Вміли панувати...* (Т. Шевченко “Іван Підкова”); *“Так від смерті врятувавшись, Зрозумів той чоловік, Що добром зігрите серце Не холоне вже повік.”* (“Добросердя” // “Сміхологія”), пор.: *Раз добром нагрите серце Вік не прохолоне...* (Т. Шевченко “Сон”); *“І що з того, що зозулям Нема переводу, Коли у них не буває Ні сім’ї, ні роду?”* (“Зозуля” // “Сміхологія”), пор.: *Козацькому роду нема переводу; “Лишилася удовою його жінка люба І сумує не від того, що старий розбився, А від того, що з машини тільки брухт лишився... Кохайтесь, чорнобриві, та не з “Жигулями...””* (“Ой “жигулі” ви, “жигулі”!” // “Сміхологія”), пор.: *Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями* (Т. Шевченко “Катерина”).

2.5. Використання образу традиційного фразеологічного виразу.

Цей різновид фразеологічного натяку полягає у тому, що звичайний вислів у певному контексті зазнає фразеологізації. Ця фразеологізація зумовлена авторським задумом, який втілений у ситуації, що тісно пов’язана зі значенням уже існуючого у мові традиційного виразу. Специфікою її є те, що при цьому не відбувається розриву з конкретною ситуацією, яку цей вислів позначав і не відчувається його переосмислення, а навпаки сила образу такого фразеологізованого виразу у його конкретності та тісному зв’язку з контекстом. Звернемося до сюжетів автора, які сприяли фразеологізації виразів.

У байці “Зичливість” йдеться про осла, якого завалив тяжкий недуг. Йому “допомогти” прийшов вовк, який, наче лікар, «уважно» обстежив хворого, пхнувши лапою у хворі місця і ... *“За годину осла медицина спасла. Вже ніщо не болить, Бо немає осла”,* пор.: *Полегло нашій матері: з печі на лаву перебралася; Поправився з покуті на лаву.*

У байці “Черствість” розповідається, як зайчик звернувся до ведмеда, щоб той допоміг йому знайти притулочок, бо в бідного замерзає жінка і хворе зайча. Ведмідь сердито відповів, що він не приймає, бо у нього сплячка. *“І заплакав бідний зайчик: – Ой бачу я, бачу: Не допоможе бездомному Той, хто має дачу...”,* пор.: *Ситий голодному не товариш (не брат); Ситий голодного не розуміє.*

У гуморесці “Зажурилася бабуся” йдеться про те, як бабуся зажурено говорить діду, що їй дуже хотілося знати те місце, де доведеться колись умерти. На питання діда, яку користь дало б таке знання, вона відповідає: *“Знала б місце, – каже баба, – То обходила б його»,* пор.: *Коли б знав, де упав, то й соломки б підіслав.*

У байці “Кавалер” змальоване весілля, на якому гарна рибка танцювала з кривоногим раком. На питання жаби, як з таким ледачим можна танцювати, вона відповідає: *“Як немає кавалерів, То годяться й раки.”,* пор.: *На безриб’ї і рак риба.*

Такі фразеологічні вирази використовуються автором у кінці тексту. Вони, у переважній більшості, виконують моралізаторську функцію висловлення.

2.6. Довільне використання компонентів традиційного фразеологічного виразу.

Натяковість компонентів традиційного фразеологічного виразу, довільно використаних автором, сприяє, за нашими спостереженнями, не лише легкому відновленню виразу-прототипу, а й його певній семантизації. Автор, як правило, використовує набір компонентів, який не виходить за межі вислову-прототипу. Контекст і обізнаність читача інтегрують їх у добре відомий для носіїв мови вираз. Наприклад: *“Звичайна байка, невеличка, Та в ній наочний приклад є. Як часом десь якась дрібничка Велику справу зіпсує. Не вистача чогось там трошки, І все трапляється біда. Хлюпнути досить дьогтю ложку – І бочка меду пропада.”* (“Ложка дьогтю” // “Сміхологія”), пор.: *Ложка дьогтю в бочці меду; “Я собі сімейне щастя ясно уявляю. Це таке, як бочка з дьогтем. В неї для приманки зверну влито меду трохи, так, не більше банки. Меду вистачить на місяць, може, на піроку, А вже далі з чистим дьогтем матимеш мороку.”* (“Медовий місяць” // “Сміхологія”), пор.: *Влити в бочку меду ложку дьогтю.* Автор посилює сміховий ефект, наповнюючи бочку дьогтем, а ложку – медом.

“Він по-німецьки, й по-французьки, На всяких з’їздах горло дер, Одне було, як кажуть, дзуськи – Не вимовляв клятуще “ер”, супроти нього був безсильний, Бо звук – шукенція тонка І щоб ви з нею не робили, Як шило виткнеться з мішка.” (“Лекція про звук” // “Архетипи”), пор.: *Шило у мішку не втаїш.* “А рибалка огризнувся: – Не боюся суду. Як води не скаламучу, То без рибки буду” (“Баламутство” // “Сміхологія”), пор.: *Добре ловити рибу в каламутній воді; “Не втечеш від злої долі. Як судилося нещастя, То від нього й під землею Заховатися не вдасться.”* (“Доля” // “Сміхологія”), пор.: *Лиха доля і під землею надібає.*

Здійснений аналіз дозволяє зробити такі висновки. Фразеологічний натяк є ефективним засобом створення гумористично-сатиричної прагматики гуморесок П.П.Глазового. З цією метою письменник використовує лексеми традиційної фраземи, лексеми тематично споріднені з компонентами традиційної фраземи, структурні моделі, стрижневі компоненти, образи, початки та кінцівки традиційних фразеологічних виразів. Творчий підхід письменника до використання фразеологічного натяку у художньому тексті дозволяє говорити про новаторство П.П. Глазового у розвитку мовної образності засобами фразеології.

Література

1. Білоноженко, Гнатюк 1989: Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів [Текст]. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с. – Бібліогр.: с. 145-153. – ISBN 5-12-000619-1.
2. Глазовий 2003: Глазовий П.П. Архетипи: [Гумор. Сатира] [Текст] / П.П. Глазовий. – К.: МАУП, 2003. – 234 с.
3. Глазовий 1989: Глазовий П.П. Сміхологія: Книга для всіх, кому любий сміх [Текст] / П.П. Глазовий. – К.: Дніпро, 1989. – 575 с.
4. Глуховцева І.Я. Трансформація стійких сталих виразів як одна з корінних ознак прецедентного тексту [Текст] / І.Я. Глуховцева // Лінгвістика: Зб. наук. праць. – №2 (14). – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – С. 117-124. – Бібліогр.: с. 124.
5. Загнітко 2006: Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник [Текст] / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с. – (Науково-навчальний посібник). – Бібліогр.: с. 260-288. – ISBN 966-639-272-2.
6. Загнітко 2008: Загнітко А.П. Основи дискурсології [Текст]. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – 194 с. – Бібліогр.: с. 158-177. – ISBN 978-966-639-378-7.
7. Зуенко Ю.І., Шумейко О.А. Комічне в поезії Неди Неждани та особливості його фразеологічного вираження [Текст] / Ю.І. Зуенко, О.А. Шумейко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Вип. 47. – Харків, 2006. – С. 56-58. – Бібліогр.: с. 59.
8. Калита 2006: Калита О.М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 20 с.
9. Попович 2001: Попович А.С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози (на матеріалі романів Є.Гуцала та О.Чорногуза) [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. – К., 2001. – 20 с.
10. Русанівський В.М. Український гумор і його мова [Текст] / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 2005. – № 2. – С. 3-17.
11. Семенюк 2002: Семенюк О.А. Мова епохи та мовна особистість у сатирико-гумористичному тексті [Текст]: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.02 / НАН України Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2002. – 33 с.
12. Скорик О.С. Фразеологізми як засіб створення гумору у творах Остапа Вишні [Текст] / О.С. Скорик // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К., 1972. – С. 124-126. – Бібліогр.: с. 126.
13. Ужченко, Ужченко 2007: Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови [Текст]: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с. – (Навчальний посібник). – Бібліогр.: с. 441-464. – ISBN 966-346-279-5.

В статтє рассмотрен один из приёмов структурно-семантической трансформации фразеологических единиц – фразеологический намёк. Проанализировано разнообразие и индивидуально-авторское использование фразеологического намёка в юморесках П.П. Глазового с целью создания юморическо-сатирической прагматики текста.

Ключевые слова: фразеологизм, трансформация, фразеологизация, намёк, юмор, ирония, сатира.

In the article one of methods for structural and semantic transformation of phraseological units are considered. Separate varieties and individual composer usage of phraseological allusion in humoresques by P.P. Glazovoy for creation of humorous and satirical pragmatics in the text are analyzed.

Keywords: phraseological unit, transformation, phraseologization, allusion, humor, irony, satire.

Надійшла до редакції 1 липня 2009 року.